

המלך ואני

במשך שנים מתחקה הארכיאולוג פרופ' אהוד נצר מהאוניברסיטה העברית אחר עקבותיו של המלך הורדוס. לפני חודשים אחדים הגיעה עבודתו לשיא, כשחשף בהרודיון את אחוזת קברו של מלך יהודה. שיחה על התגלית הארכיאולוגית ועל סיפורו של האיש שמת כמו מלך

הרודיון תחתית - בגן הלאומי

"יש לקוות שבעתיד ייווצרו התנאים להפיכת הרודיון תחתית לחלק מהגן הלאומי", אומר פרופ' אהוד נצר. הר הרודיון הוכרז, למעשה, כגן לאומי בשנת 1968 בעוד שהמכלול התחתון הוכרז כחלק מהגן בתחילת שנות ה-80. את הרעיון בדבר הרחבת הגן הלאומי ולהחייאת הגנים העתיקים שהתקיימו בימי הורדוס, העלה נצר עוד לפני פרוץ מלחמת יום הכיפורים. בשנות ה-80 גובשה התכנית לפיתוח גן העתיקות בהרודיון תחתית, אך יישומה נפסק עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה. רבים מקווים שעתה, בעקבות הגילוי האחרון, תתחדש התיירות לגן הלאומי ואיתה התכניות להרחבתו.

בזר מים בקרבת הקבר. צילום: דורון ניסים

צילום: הדר: פסקל, דורון ודודי. באדיבות משלחת החפירות

כתיבה: ענבר פלד, צילומים: דורון ניסים

"וכאשר עשה הורדוס זכר עולם לקרוביו ולאהוביו, לא זלזל גם בזכר עצמו: על-כן בנה מבצר בהר הפונה אל ארץ ערב וקרא לו הרודיון על שמו" ("תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים", א, כ"א, י', תרגום שמחוני). ההיסטוריון בן המאה הראשונה לספירה, יוסף בן-מתתיהו, כתב על אתר ההרודיון וחוקרים שיערו, בהסתמך על כתביו, כי קברו של הורדוס מצוי באתר: אלא שבמשך שנים הקבר לא נמצא בפועל וההשערות באשר למיקומו הלכו והתרבו. עד עתה.

ארמון באמצע המדבר

למה בחר הורדוס להקים את אחוזת הקבר שלו דווקא בהרודיון? לדברי פרופ' נצר, התשובה לשאלה מצויה

שתעלומות שנדמה שהן מעסיקות ארכיאולוגים מאז ומעולם. כזו היתה, למשל, תעלומת קברו של המלך הורדוס - הבנאי הגדול, שהיה בעת ובעונה אחת מדינאי מזהיר ורוצח שפל של יקיריו, ודמותו הציתה את דמיונם של חוקרים במשך שנים. פרופ' אהוד נצר, ארכיאולוג ואדריכל מהאוניברסיטה העברית, חיפש אחר קברו של הורדוס במשך כ-35 שנה: לראשונה נתקל במלך הבנאי במצדה, כחבר במשלחת החפירות של פרופ' יגאל ידן. החוקר הבכיר הקדיש שנים ארוכות מחייו לחפירת מפעלי הבנייה הרהבתניים של המלך. מן הארמונות ביריחו, דרך מצדה, מתחם הר הבית וההרודיון. לפני חודשים אחדים בא מסע החיפושים בהרודיון אל קיצו.

לחפירתה - זאת לאור החלטתו של הורדוס להיקבר על גבי ההר".

כיצד מעידים הממצאים כי אכן מדובר בקברו של הורדוס?

"למאוזוליאום היה מסד שגודלו 10x10 מטרים, בנוי אבני גזית לבנות שהובאו מרחוק, והיו גדולות מיתר האבנים שנמצאו עד כה בהרודיון. עם הפריטים האדריכליים ממבנה הקבר, שנהרס כולו - ככל הנראה בתחילת ימי המרד הראשון ברומאים - נמנים פריטים באיכות גבוהה ביותר. מדובר בפריטים שהיו מוכרים באזורנו עד כה

מרושתת בגנים מפוארים, בריכות, אורות ומחסנים. בן־מתתיהו כותב כי "לא רק מראה הבתים בפנים היה תאווה לעיניים, כי אם גם מחוץ היה עושר רב שפוך על הקירות והקרנות והגגות...". הממצאים האחרונים שחשפו פרופ' נצר וצוותו כוללים את שרידי המאוזוליאום ושרידי ארון הקבורה (הסרקופג) שעמד בתוכו. בשעה שמיעוט מהחוקרים טוענים כי אלה ראיות נסיבתיות בלבד, נצר סבור כי ממצאים אלה ואחרים מסירים את הספקות באשר למיקומו של הקבר.

עד הגילוי, התמקדו חיפושי הקבר בארמון התחתון. בסופו של דבר התגלה באמצע הדרך שבין הארמון העליון לתחתון. לדברי נצר, הגורם לשינוי נעוץ בתוצאות החפירות בהרודיון תחתית: "בדיעבד הלכנו כאן בעקבות שגינותיו של הורדוס. תוך כדי הקמתה של הרודיון, הורדוס שינה את דעתו פעמיים: לראשונה התכוון להיקבר בהרודיון התחתית ואף הכין מערך כניסה צנוע יחסית אל הקבר העתידי. כמה שנים לאחר מכן החליט על מערך נרחב בהרבה, שכלל גם סידורים הלוויה עצמה ובניית משטח מעשה ידי אדם, שנועד בוודאי לטקס הלוויה עצמו. לבסוף החליט המלך להעביר את מרכז הכובד של הקבורה להר עצמו, למדרון הצפון מערבי, מתחת לחומה שתחמה את ראש ההר".

אילו רמזים מספק יוסף בן־מתתיהו לגילוי מקום הקבר?

"יוספוס לא תיאר את מבנה הקבר עצמו ולא את מיקומו. יחד עם זאת תיאר בפירוט רב את הלוויה, דבר שאיפשר לי להגדיר את המשטח שהזכרתי כמיועד לטקס הלוויה. קיום המסלול השלים את הגדרת המבנים הסמוכים אליו ממערב כ'אחוזת קבר'. למעשה, הקבר לא נתגלה בתוכה במשך כל השנים שהקדשתי

במלואה בכתבי בן־מתתיהו. "לא ניתן להפריד את 'לידתו' ומהותו של אתר הרודיון מאירוע אחד בחייו של הורדוס, שהתרחש בשנת 40 לפני הספירה", אומר נצר. בן־מתתיהו כותב כי באותו יום החליט הורדוס להימלט מירושלים עם בני משפחתו, שומרי ראשו ונאמניו, לאחר שאויביו הפרתים הטילו מצור על העיר. ואולם, כעבור כמה שעות, נודע לו כי אמו נפגעה בתאונה והוא איבד את שלווה רוחו וכמעט ששם קץ לחייו.

"בסופו של דבר הורדוס התאושש והמשיך במסעו לכיוון ארץ הנבטים", אומר נצר, "לא לפני שבסביבות הרודיון נערך קרב בינו ובין אנשיו של מתתיהו אנטיגונוס, שרדפו אחריו מרגע שהתברר כי נעלם מירושלים". הורדוס ניצח בקרב הגורלי, מה שאיפשר לו להמשיך בדרכו, ולהגיע בסופו של דבר לרומא - שם מינה אותו הסנאט הרומאי למלך על ארץ ישראל.

לפי נצר, האירועים הטעונים שחווה הורדוס הם שככל הנראה גרמו לו לנדוד נדר, להנציח את שמו באתר המדברי שבו נערך הקרב ואף להיקבר בו. "מימוש החלטה זו חייב פתרון יוצא דופן מתחום הבנייה, תחום שבו הורדוס הוכיח עצמו. הרעיון לבנות בספר המדבר ארמון ענק, עתיר מים וגנים, ידוע ומוכר לכל הסלחא והשמנה של ירושלים ויהודה, איפשר להורדוס לממש את נדו". לדברי נצר, גם בכך לא היה די עבור הורדוס, והוא הקים את ארמון מבצר ההר שהתנשא מעל למכלול המפואר שבנה למרגלותיו.

חיבוי קבר

הורדוס בנה בהרודיון מתחם ענקי שכלל ארמון מגורים, מרכז מנהלי ומאוזוליאום. על בסיס תל מלאכותי בצורת חרוט הקים את "ארמון המלחמה" שלו - מבצר מוקף מגדלי שמירה. למרגלות התל הקים את "הרודיון תחתית", עיר קטנה ורבת מבנים,

פרופ' נצר, צילום: גילי סומך. באדיבות משלחת החפירות

עבודת החפירות, צילום: זורחן ניסים

רק במצבות קבורה החצובות בסלע בפטרה. בהשוואה לסרקופגים אחרים, גם שרידי הסרקופג מעידים על נפטר מהדרג הגבוה ביותר".

קשיים בדרך המלך

נצר ניהל את החפירות בהרודיון מאז שנת 1972, בצל קשיים ביטחוניים שגרמו להפסקת העבודות בתקופת האינתיפאדה. אבל אלה לא היו הקשיים היחידים שבהם נתקל. "קושי אחד גרמתי אני לעצמי", אומר פרופ' נצר. "עבודת הדוקטור שלי הביאה אותי לשני אתרים מרכזיים - הרודיון וארמונות החורף של הורדוס ביריחו. בשני האתרים לא צפיתי כי סדרה מצומצמת של בדיקות תפתח בכל אחד מהאתרים לפרויקט של ממש. מה שדרבן אותי ביריחו במיוחד, היה החשש כי לא אוכל לעבוד יותר באתר המדהים, עם העברת השלטון על העיר לרשות זרה. קושי נוסף, שרבים מעמיתיי נתקלים בו, קשור במימון החפירות שאודותיו לא ארחיב. מדובר במטלה קשה".

לצד הקשיים מצוין נצר לטובה את אנשי צוותו שהיו שותפים לעבודה בהרודיון: "יעקב קלמן, רועי פורת ורחל צ'אצ'י-לוריס, משמשים צוות מעולה. אלמלא מסירותם ויכולותיהם, ספק אם קברו של הורדוס היה נחשף בעיתוי זה".

אתר אחר שנצר היה שותף לחפירות בו הוא מצדה, שם שימש אחד משני אדריכלי המשלחת של פרופ' יגאל ידן, ויזם את החפירות הראשונות באתר לאחר פטירתו של ידן, ב-1989. החל משנת 1995 ניהל חפירות על ההר יחד עם הארכיאולוג ד"ר גיא שטיבל. נצר סבור כי קשה להשוות בין החפירות במצדה ובהרודיון, בגלל אופיים השונה של האתרים: "מצדה הוא אתר מבודד בעוד שהרודיון מוקף כיום ביישוב בדואי, שתושביו לקחו חלק פעיל בכל עונות החפירה. בנוסף, במצדה המבנים

התפתחות בתי הכנסת בתקופת התנאים ומבנה חצר בית המקדש ("העזרה") בסוף ימי הבית השני. נצר הציע, למשל, כי החיל שהקיף את העזרה "החביא" בתוכו פרוזדור שנועד להקל את גישת הכוהנים אל בתי השימוש והמקוואות, וכן סייע בארגון מערכות המים והניקוז, ומקווה כי רעיון זה, כמו רעיונות נוספים הנוגעים לעזרה, יתקבלו על דעת החוקרים והרבנים. הוא גם מזכיר רעיון נוסף שהעלה, ולהערכתו התקבל בין החוקרים, בנוגע לעזרה המלכותית המפוארת שנבנתה בדרום הר הבית בתנאים הטופוגרפיים הקשים ביותר. "ככל הנראה היא נועדה ליצור להורדוס מקום מכובד על הר הבית, מחוץ לתחום המקודש אליו לא יכול היה להיכנס משום שלא היה כהן".

מימי הורדוס נשתמרו יותר באופן יחסי, ואף נחשפו בפועל בשלמותם, בעוד שבהרודיון קיימים עדיין מבנים שלמים מימי הורדוס שעדיין לא נחשפו. אגב, באשר למצדה, לנצר אין ספקות: לדבריו, גם כאן כתביו של יוסף בן-מתתיהו מקבלים הד ואישור בחפירות. "כך גם לגבי נושא ההתאבדות, שסביר כי גם הוא ייפתר בעתיד". בשנות עבודתו במצדה העלה נצר כמה רעיונות חשובים שכללו, בין השאר, הצעה לשחזור מעין "משרד וארכיון" של המורדים הקנאים, שבעזרתו ארגנו המורדים את הגורלות השונים. "אינני שותף על כן לניתוח מיתוס מצדה בכל מה שקשור לכתבי יוסף בן-מתתיהו. התפיסה השונה כיום, לגבי משמעות ההתאבדות או הצדקתה, אין לה כל קשר מדעי לסיפור ההיסטורי-ארכיאולוגי".

התנ"ך והארכיאולוגיה

בקהילה הנוצרית העולמית מעוררת תגליתו של נצר עניין רב, בין השאר בגלל היבטים דתיים - המלך הורדוס חי בתקופתו של ישו, הוזכר לא פעם בברית החדשה ונודע גם על שום היותו בונה המקדש. נצר מעריך כי לגילוי יהיו משמעויות נרחבות לחקר התקופה. "מפעלי הבנייה המפורסמים של הורדוס מהווים, בין השאר, גם אטרקציה תיירותית. מעבר לכך, גילוי קברי מלכים מתקופות שונות זוכה לתשומת לב ציבורית רבה, אולי בגלל הכמיהה שלנו לימים עברו".

מה האתגר הבא של נצר? הוא אמנם אינו לוקח חלק בוויכוח המתנהל כיום על אודות טיב הקשר בין התנ"ך ובין הארכיאולוגיה. עם זאת, הוא אומר, "מדובר בקשר הדוק למדי ואת החריגות ממנו ניתן יהיה להסביר בדרך זו או אחרת".

לדברי נצר, הסוגיות המעסיקות אותו בימים אלה כוללות בין השאר את זיהויה של מצדה בימי החשמונאים, את

הרודיון תחתית. צילום: דבורה נויס